

Проф. др Бранислав КОВАЧЕВИЋ

ОРГАНИЗОВАНИ ОБЛИЦИ СПОРТСКОГ ЖИВОТА У ЦРНОЈ ГОРИ КАО ДИО ОПШТЕ КУЛТУРЕ У ДОБА НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА

Општи економски и друштвени развој у Европи почетком XIX вијека као посљедица револуционарних промјена за вријеме Француске буржоаске револуције (1789), означио је раздобље убрзаног буђења националне свијести и код многих до тада потлачених народа. Ти покрети манифестовали су се путем „народних препорода”, што је уобичајени назив за националне интеграционе процесе. Та гигања нијесу мимоишла ни јужнословенске народе. Носиоци покрета дјелују првенствено на просвјетном културном и спортском (такмичарском) плану с далекосежним циљевима – економске и политичке независности.

Ако под спортским активностима, уопште узев, подразумевамо „његовање тјелесних способности, њихово провјеравање и даље унапређивање кроз надметање, борбе и игре”, при чему долази до изражаја снага, одважност, умјешност и издржљивост, онда је разумљиво што почеци ових активности сежу у далеку прошлост, у освит цивилизације. И стварно, различите облике спортског надметања, прије више хиљаде година, налазимо у древном Египту и Персији, да би се она касније још више развила у старој Грчкој и Риму.

Друштвено-културна функција спорта, као средства комуникације, учешћа и изражавања људи одувјек је носила печат свога времена. Ма колико да је традиционално спорт игра коју су упражњавали појединци, бављење овим активностима имало је одувјек шире културноисторијско значење. У старој Грчкој, на примјер, посебно је његован култ складно грађеног и снажног људског тијела и здравог духа (*mens sana in corpore sano*), чему је требало да допринесе систематско бављење спортом. Снажни, одважни и спретни људи били су сви легендарни грчки јунаци који су своје изванредне физичке и психичке способности исказивали у ратовима. Познато је да су грчке олимпијске игре биле симбол мира, јер су током њиховог трајања прекидана иначе честа непријатељства међу грчким државицама, али су побједници на играма слављени као хероји, равни онима који су се истицали у ратовима. Тако се вјечито питање рата и ми-

ра преплитало и у тадашњем спорту. У робовласничком Риму спортска натјечања, чији су актери углавном били робови, селе се у арене и служе за забаву римских патриција. Улог роба-такмичара био је велики: побијеђени је плаћао животом, а побједник је могао стећи и слободу, што је на свој начин одсликавало то вријеме.

Свако друштвено уређење дало је развоју спорта посебно обиљежје. У историји различитих цивилизација, спорт је у неким случајевима дао печат тим цивилизацијама. У тзв. златно доба Грчке чак су се и године рачунале по одржаним олимпијским играма. У феудалном друштвеном уређењу спорт је обиљежио његову историју витешким турнирима. Педагошке концепције Thomasa Arnolda, енглеског реформатора рагбија (1795-1842), о слободној примјени спорта у школама, простире се по енглеским колеџима и школама, одакле се и ширио нови спортски покрет, као узор на који су се угледали спортски покрети у свим земљама свијета. И код јужнословенских народа, у периоду првих савремених спортских такмичења, и поред велике географске удаљености и слабих веза са британским острвима, између 1870. и 1905. године, често се употребљавају енглески спортски термини.

Модерна спортска надметања и савремени спортови са прецизније дефинисаним и општеприхваћеним правилима обликују се у Европи у XVIII и XIX вијеку као резултат раније започетог широког просвјетитељског покрета. Тада почињу да се оснивају посебна спортска друштва и друге спортске организације, које доприносе све већој популаризацији спорта. Спорт постаје значајном културном тековином.

Због познатих друштвено-историјских околности, модернизација спорта знатно је каснила на балканским просторима у односу на Западну Европу. То се, дакако, односи и на Црну Гору, мада је она и у том погледу била специфична. Вишевијековна непрекидна борба за голи опстанак и слободу посебно је подстицала оне традиционалне облике народног спортског натјечања који су били у функцији те борбе. Особито се цијенила храброст, окретност и брзина онога ко је „кадар стићи и утећи и на страшном мјесту постојати”. Животна борба за опстанак побудила је становништво да јача своју снагу отпора и физичком спремношћу. Тако су и настали народни спортови са многим атлетским, борилачким, стрељачким, коњичким и другим дисциплинама. О томе се увјерљиво говори у народној епској поезији и разним путописима етнографског карактера.

Од почетка XIX вијека, кад Црна Гора, последије великих побједа над Турцима на Мартинићима и Крусима (1796), а десетак година касније и последије успјеха у сукобима са до тада непобједивом Наполеоновом војском, постаје објекат посебне пажње европских земаља, многи странци који су посјећивали Црну Гору или се њоме бавили као војници, политичари, путописци, обавјештајци – запазили су да Црногорци, још од малена, почињу да се систематски обучавају у

вјештини баратања оружјем (ханцаром и пушком) и да та обука практично траје цијелог људског вијека, попримајући често такмичарски карактер. Тиме, као и мноштвом других околности (особена структура црногорског племенског друштва, географске прилике, вјековима његован и развијан идеал слободе као врхунског циља, а чојство и јунаштво као највећи морални постулат итд.), странци су објашњавали не само опстанак Црне Горе него и чињеницу да је она већ крајем XVIII и почетком XIX вијека постала значајан војни чинилац на Балкану на који је ваљало рачунати у стратегији очекиване прерасподјеле моћи између великих европских сила на Југоистоку Европе.

Спонтана натјечања у руковању оружјем практикована су у Црној Гори најчешће на традиционалним народним скуповима приликом вјерских празника, као и другим пригодама, а обављана су и приликом редовне обуке војних обавезника недјељом и у дане празника у војно-територијалним јединицама, јер Црна Гора није имала редовну војску. Француски официр, публициста и писац Историје Црне Горе и Босне (Париз 1895) пише да је обука црногорских војника, под командом својих официра, на овај начин омогућавала борбену спремност војске, „пошто је сваки Црногорац рођени војник и од свог дјетињства, под надзором оца, учи се да рукује ханцаром и да гађа из карабина”. Натјечања у гађању схватана су не само као такмичење између стријелаца него и надметање у томе ко има боље, убојитије оружје. Дobar јунак, по правилу, има и добро оружје. Пушка и јунак као да су заједно. У *Горском вијенцу*, испред одржавања Скупштине уочи Тројчина дне на Ловћену, Његош овако описује атмосферу међу присутнима: „Изнијели су крсте с Ловћена наврх Црквине, па су по врху сјели. Гађају пушкама и броје колико која одјекне”. Бројећи одјеке, сердар Јанко Ђурашковић каже:

„Чудне пушке, ваља људску главу!
Свака пушка шест путах одјекне,
а цефердар Томановић Вука
девет путах једнако се чује.”

Наравно предност се даје јунаку, о чему свједоче и завршни стихови *Горског вијенца*:

„а у руке Мандушића Вука,
биће свака пушка убојита.”

Љуба П. Ненадовић у књизи *О Црногорцима*, писма са Цетиња 1878. године (Нови Сад 1889), оставио је више описа надметања Црногораца, нарочито у гађању биљега из пушке.

„Кореспондент прашких новина 'Политике' у разговору с Црногорцима, запита: 'докле можете погодити из пушке?' Један му одговори: 'докле зрно стиже'. – Он онда оде далеко у поље, пободе штап, и метну на тај штап свој шешир, и викну: 'гађајте из дугих пушака'. Један перјаник осмехну се, па потеже револвер, и од прве погоди по сред шешира.

– Војводи Мирку држали су Црногорци више себе прут у руци, а он га пребије из дуге пушке. Владика Раде, из мале пушке погађао је јабуку или поморанцу, кад је когод у висину баци. Књаз Никола такође врло добро бије из пушке. Били смо једном у парку иза палате, где је наследник учио се гимнастици и из неких малих пушака гађати нишан. Књаз Никола узме један табак артије, разви га, даде ми и рече да опружим руку на страну од себе, и да држим артију. Ја тако и учиним. Књаз се измаче на тридесет корака, узме дугу пушку, и поче је намештати да гађа артију у мојој руци. Кад ја то приметим, одмах бацим онај табак артије и уклоним се на страну. Књаз се томе слатко смејао. Но ја ипак мислим да он, знајући како сам нервозан, не би пуцао на ону хартију у мојој руци; хтео је само да се нашали. У томе притрча Марко, његов рођак, подиже ону артију у опруженој руци без икаквог страха. Пуче пушка и зрно прође по сред артије, један педао далеко од руке његове” (228-229).

Ненадовић, даље, описује маневре црногорске војске на Ловћену у љето 1875. годне, којима је присуствовао и књаз Никола. Послије завршене вјежбе и одмора војске један перјаник по налогу Господаревом огласио се кроз војничку дружину позивом: „Ко је соко и узда се у своја крила: ено на врху оне стрмените главице, стоји један левор (револвер), каквог нејма у свој Црној Гори. Ко први к њему дотрчи, нека га метне за појас, његов је!” – „Одмах се одабраше и у ред ставише хитри момци; па као срне полетеше преко камења и кршева, преко незгодних провала низ брдо и уз брдо. За три четири минута био је револвер за појасом онога, који је први к њему дотрчао.”

Књаз Никола не само што иницира него и сам учествује у надметањима, да подстакне и примјером покаже. Слиједе га војводе и старији Црногорци, који помно прате војничку обуку и такмичења. Побједнику у натјецању припада част и награда. О томе је Љуба Ненадовић оставио запис:

„Мало за тим у једном далеком брегу, диже се нишан од артије, и даде се на знање: ко први погоди тај нишан, добија на дар дугу пушку, која се један пут напуни, а шест пута пуца. Стари Црногорци, који се нису поуздали у своје ноге, уздали се у своје око; одберу се да први гађају. Један Црногорац стајао је на неколико корака од нишана, и трубом јављао ко где удари. И књаз и све војводе тукли су из дугих пушака у тај нишан, који беше врло далеко. За двадесет минута био је циљан у центрум погођен, и добивену лепу пушку, бацао је у висину један Катуњанин, и подскакивао за њом те је опет хватао у руку.”

О Црногорцима као изванредним стријелцима оставили су записе бројни странци који су посјећивали Црну Гору. Традиционално гађање у биљег или гађање у „у нишан” било је скоро свакодневна разонода и вјежба Црногораца. Мета је најчешће била омањи предмет или прут постављен на 100 до 200 корака. Нешто касније под крај XIX вијека набављене су мете налик савременим, па се од тада може говорити и о организованом и такмичарском стрељаштву. Војни обавезници су имали редовна такмичења у стрељаштву. На њима су могла да учествују и друга лица. Гађање је обављано на за то одређеном мјестима – стрелиштима, која су била за ту намјену уређена. На Цетињу се такво стрелиште налазило у подножју Ђинова брда. На њему је 1886. године одржано дводневно такмичење у част побједи на Граховцу. Побједници у овом такмичењу били су Машан Цуца и Марко Боковљанин.

У септембру 1898. према „Високој наредби” заказана су такмичења у „гађању у биљеу са московкама по свим батаљунима” за прољеће 1899. године и одређене награде за најбоље стријелце у свакој бригади, и то: I награда 100 фијорина; II – 50; III – 25 и IV – 5. Побједници на бригадном такмичењу, односно сви награђени на тим такмичењима поново ће гађати „у биљеу”, и за најбоље стријелце одређене су ове награде: I награда – 100 наполеона; II – 50; III – 25; и IV – 5.

Књаз Никола је редовно пратио и присуствовао војним вјежбама и посебно гађању појединих чета. У септембру 1898. присуство је гађању у биљеу појединих чета Требјешког и Пјешивачког батаљона. Гађању су присуствовала и друга знатижељна лица – дјечаци и стари ратници. Када је књаз Никола примијетио једног дјечака између 10 и 12 година, који је пажљиво посматрао како војници гађају, запита га: „Би ли, мали, гађао биљеу?” – ’Бих Господару’, одговори дјечак. Официр му пружи два фишека и пушку. Дјечак је напуни и оба пута погоди биљеу на 600 корака”. Гађање је посматрао и један старац између 85 и 90 година, „који на штапу бијаше домилио до стрелишта. Видјећи га Његово Височанство Господар, рече му: ’Дођи старино да гађаш биљеу. Старцу пружише три фишека и сва три пута погоди на истом остојању. Господар се грохотом насмија и нареди да се овом старцу купи 11 оваца. Дјечака такође новчано награди, као и неке војнике, Бјелице, који су од 16 метака имали 16 погодака.” (Невесинџе, бр. 21, 23. септембра 1898.)

Сваки одрастао човјек у Црној Гори имао је оружје и скоро свакодневно њиме баратао и гађао биљеу. Своју стрељачку вјештину свако је могао опробати на честим сијелима, сеоским скуповима и на пригодним наградним такмичењима. Због тога и није било потребе за формирањем посебне стрељачке организације.

Љуба Ненадовић оставио је записе и о другим надметањима у Црној Гори, на којима се кроз игру и забаву исказују способности учесника. Иницијатор

свих таквих натјечања је књаз Никола, у којима и сам учествује. „Кад бјесмо поред једног орања, (на Ловћену има и њива) по ком је кукуруз изникао, књаз запита: чија је ово њива? и кад се онај човек јави и дозволи, да се по једном крају орања може газити, књаз му у име накнаде за ту малу штету поклони шест талира; а перјаник кроз дружине вику: ’ко се узда у своје ноге и најдаље скочи, добиће на дар сребрни вељи нож, који је пашине главе сјекао’. Књаз први скочи, а за њим војводе. За тим млади Црногорци дуго су скакали. Не могу један другом да одскоче. Скакало се иза трке, или као што они кажу: из загона; скакало се са тврде ледине у мекано орање. На послетку признаше првенство једноме, који је преко двадесет и шест стопа скочио.”

У часовима предаха од војних вјџби, књаз Никола, као врсни познавалац психологије својих сународника, обилази војне јединице, разговора, иницира надметања у разним играма, које сам смишља на терену према датим условима. И стари и млади прихватају изазов, јер се мора слиједити дух предака – да се не изостане, већ по могућности да се предњачи, или макар прати најбољи – „ја до њега”. Сва надметања прати велики број радозналаца и глас о најбољима брзо се прочује, а уз славу и хвалу обично је долазила и вриједна награда, најчешће оно што Црногорци веома љубе – добро оружје. О још једном од таквих надметања пише Љуба Ненадовић:

„Кад смо дошли до једног разапетог шатора, што недавно беше књаз набавио из Француске за своје ађутанте, сви се заустависмо. Књаз осврте се па рече: ’ко прескочи ови шатор, његов је!’ – Млади Црногорци загледаше се. Неки одмах приђоше и мере према себи висину, која им до пазуха допираше; више им бриге задаје ширина од шатора него висине. Враћају се опет, машу главом, осмјехују се, разговарају се и жуборе на све стране, па сви замукнуше. Нико није рад да се осрамоти; много света стоји те гледа. Да је какав мегдан на сабљу и пушку, сви би полетели: ко би погинуо, нико му се не би насмејао. Један Црногорац, погрбљен од велике старости, деведесет му година, гледећи то, застиди се, па дрктећим гласом викну: ’шта је то од вас ђецо црногорска? ко вас роди такве у ове планине? дајте ми ваше године па Ловћен да прескочим! – Онда истаче се из гомиле један младић, виткога стаса и лепог изгледа; није му било више од деветнаест година; извади оружје иза појаса и спусти на траву, скиде обућу, само остави бјечве (чарапе); хтеде и токе да скине, али предомисли се: бојао се да му се не смеје дружина; притеже тврђе појас око себе; поносито погледа свуд по народу, па као права муња залети се и прескочи шатор. За тим метну оружје за појас, дође и пољуби књаза у руку, па весело уђе у шатор и прекрсти ноге у њему. Гомиле Црногораца и многи од војвода и сердара, долазе те му честитају славу добијену; а онај стари погрбљени Црногорац од радости грли га и виче: ’благо мени данас и довијек! благо мени, имам на коме Црну Гору оставити!’”

Поред тога, веома је било распрострањено надметање у бацању камена с рамена из мјеста и из трка, упражњавано у свакодневним чобанским играма и посебно на зборовима и пригодним вјерским празницима: Петровдану, Илијиндану, Преображенију, Малој и Великој Госпођини...

Народни спорт у Црној Гори имао је дубоко утемељење и уздизао се до култа, што је на одређен начин представљало дио друштвеног живота, па је као таква био сметња продору нових спортских дисциплина и игара које су стизале са Запада, а преносили су их млади Црногорци који су се школовали у тим земљама и представници дипломатског кора на Цетињу.

Са развојем модерног спорта, какав је познавала Западна Европа, знатно се каснило у Црној Гори, гдје су све друштвене снаге биле усмјерене на одбрану слободе у готово непрекидним ратовима праћеним разарањима, општом оскудицом, па и глађу. Није ли књаз Данило био принуђен да 1853. нареди да се слова Његошеве штампарије претопе у пушчана зрна како би се пружио одлучни отпор Омер-пашиној најезди. Кроз неколико година (1858) успјели су да се нова најезда у којој су Црногорци на Граховцу извојевали једну од својих најзначајнијих побједа, која је резултирала разграничењем са Турском, чиме је фактички призната црногорска независност, односно гарант њених граница биле су велике силе. Већ у рату 1862. године морала је бити затворена већина школа у Црној Гори. За вријеме црногорско-турског рата 1876-1878. године опет је дошло до прекида рада ових школа и замирања других културних активности.

У таквим условима није се могло ни помишљати на развој организоване спортске дјелатности, о чему је иначе од раније размишљала црногорска управа, посебно подстакнута панславистичким просвјетитељским покретом. Овај романтичарски покрет је у развијању просвјете и културе, а тиме и физичке културе, видио пут еманципације словенских народа, нарочито оних који су били под турском влашћу. Тако је на Свесловенском конгресу, одржаном у Прагу 1908. године, развој соколских организација, односно спорта и спортских активности, фунгирао као посебна тачка дневног реда. Бржем развоју просвјете, културе, привреде и практичног животу међу Словенима је дао Свесловенски сабор у Москви 1867. године, коме су присуствовала и два угледна црногорска представника, препоруком словенским земљама да живље раде на оснивању просвјетних и културних установа које ће његовати словенски дух и тежњу ка доминантним заједничким културним садржајима.

Али тек после рата 1876-1878. и Берлинског конгреса, којим је и формално призната независност Црне Горе у знатно проширеним границама, могло се приступити остваривању амбициозних планова економског, друштвеног и културно-просвјетног развоја Црне Горе. Цетињска читаоница, иначе основана још 1868. године, постала је тек тада жариште укупне културне активности, одакле су потекле идеје о оснивању других специјализованих културних установа: до-

бровољног позоришног друштва (1883), Музеја (1896), Државног архива (1895) и др. Упоредо, ширила се убрзано и мрежа основних школа, а приступило се и оснивању средњих школа: Богословије (1869), Дјевојачког института (1886), Цетињске гимназије (1880).

На разгранатим пословима на пољу образовања и културе нашли су се тада на Цетињу многи високо учени „извањци”, који су се радо одазивали позиву књаза Николе да учествују у културном препороду Црне Горе (међу осталима, Милан Јовановић-Батута, Јово Љепава, Јово Дреч, Илија Беара, Стево Чутурило, Симо Поповић, Јован Павловић, Јован Сундечић, Симо Матавуљ, Валтазар Богишић, Павле А. Ровински). Модернизацијом школских програма у школама почела је да се уводи настава физичког васпитања, што је био први корак у стварању услова за развој модерних спортских активности. Томе ће, извјесно, посредно допринијети и отварање на Цетињу дипломатских представништава великих сила и сусједних земаља, чији ће представници донијети под Ловћен нове навике и упознати Црногорце са неким до тада у Црној Гори непознатим спортовима, као уосталом и све чешће посјете странаца. Овове ваља додати и младе Црногорце који су се школовали на страни – студенте и занатлије и посебно чланове књажевске породице. И овдје, као и у другим европским срединама, бављење спортом у почетку било је привилегија имућних и угледних људи и њихове дјече: љекара, трговаца, државних чиновника, официра. Учитеља спорта – тренера у Црној Гори није било, па су ангажовани са стране, најчешће из Србије, Чешке, Италије, Аустрије. Иначе, спортске игре у Црној Гори упражњавају равноправно припадници оба пола и свих вјера.

Због ограничених могућности економског и политичког просперитета, као посљедице вјековне борбе за слободу, немаштине, исцрпљености, опште привредне неразвијености и културне заосталости, није било услова за развој модерног спорта у Црној Гори до деведесетих година XIX вијека. Почети организованог рада на бављењу спортом везани су за развој школа, ако изузмемо билијар као стару друштвену и спортску игру у затвореном простору, коју је радо упражњавао Петар II Петровић Његош играјући најчешће са странцима који су посјећивали Црну Гору, о чему је оставио запис познати енглески археолог Сер Хенри Лејард 1839. године. У својој аутобиографији, Лејард говори о Његошевој склоности за играње на билијару, „кога је играо врло добро”.

У оквиру процеса модернизације наставних планова и процеса основне и средњих школа, у Црној Гори је 1874. године уведена гимнастика као „обликатан предмет” с обавезом да се предаје у сва четири разреда. У наставном плану из 1879. године за Женски институт на Цетињу (основан 1869) гимнастика се предавала по један сат седмично, и то првом, другом и трећем разреду „вјежбе у слободном кретању простим и редним играма”, а у четвртном и петом разреду „вјежбе на апаратима”. И гимназијски програм је од оснивања прве гимназије на Цетињу имао у наставном плану и програму гимнастику.

Прво гимнастичко друштво у Црној Гори основано је на Цетињу 1891. године под називом Друштво за гимнастику, тоциљање (клизање – прим. Б. К.) и борење. Друштво је имало свој статут (Устав цетињског клизачког друштва) којим су уређени нормативно-правни односи, а имало је и одобрење за рад Министарства унутрашњих дјела. О раду гимнастичке секције у оквиру овог Друштва сачувано је мало података. Са формирањем друштва „Горски вијенац” (1894), које је његовало пјевање, музику и гимнастику, тјелесном вјежбању се придаје све већи значај. Нешто касније (1897) спојено је друштво „Горски вијенац” са друштвом „Цетињска читаоница” и програмским циљем његовања националних осјећања и физичког развијања својих чланова, у коме је гимнастика добила много већи значај. Друштво је остваривало свој програм на заједничким излетима чланова и упражњавањем гимнастичких вјежби.

Гимнастичке вјежбе су интензивно упражњаване у обуци војске: вјежбе с оружјем, општа физичка припрема и вјежбање без справа. У циљу боље опште физичке спремности војника, Министарство војно је 1909. и 1910. године прописало „Правила за обуку војске у гимнастици” и „Правила за гимнастичка вјежбања”, како би остварило јединствено и једнообразно тјелесно вјежбање војске.

Са појавом соколства у Црној Гори (1906), гимнастика улази у његов програм и значајно доприноси развоју ове спортске гране.

Почетак соколства у Црној Гори везан је за боравак 350 чланова чешког „Сокола” на Цетињу у септембру 1906. године и одржавање јавне вјежбе пред владарским домом и грађанством. Тиме је и Црна Гора са својим књазом на челу „задобивена и увучена у соколство”. Од тада су Црногорци почели да се занимају и проучавају соколство, а резултат тога био је позив и молба црногорске владе чешкој општини соколској да „пошаље учитеља соколске тјелесне вјежбе, који ће с војничким часницима одржати курс”. Чешка општина сокола упутила је „изврсног предњака сокола прашког брата Виљема Кукеца, родом Словенца, свршеног техничара,” који је током љета 1908. године одржао први предњачки курс на Цетињу са 76 полазника. Учесници су били: три капетана, четири поручника, 68 потпоручника и један чиновник. На крају шестонедјељног курса (подијељеног у двије групе) учесници су у присуству књаза Николе демонстрирали резултате свога рада, остваривши завидне резултате нарочито у скоковима (скок у вис из мјеста – 1,45 cm; из залета – 1,75 cm; скок у даљ – 6 m).

Црногорска влада је планирала да овај курс по три мјесеца траје и наредне четири године, како би се полазници потпуно оспособили и постали „прави соколи”, да би својим радом у основним и средњим школама учинили да „јуначка Црна Гора постане право соколско гнијездо”. При повратку из Црне Горе, књаз Никола је примио у аудијенцију Виљема Кукеца и одликовао га Даниловим орденом, а сви официри који су похађали наведени курс имали су задатак да у школама обучавају школску омладину у гимнастици.

И поред извршених припрема, соколска друштва у Црној Гори ипак се није су могла основати због насталих политичких заплета. Прво соколско друштво у Црној Гори основано је у Подгорици под именом „Соколско друштво Душан силни”. Правила овога друштва одобрило је Министарство унутрашњих дјела 8. фебруара 1912. године а потврдила Управа зетске брдске области својим рјешењем од 11. фебруара. Задатак је друштва да „тјелесним и умним развијањем и моралним васпитањем својих чланова у народном духу створи отаџбини добре, здраве и исправне грађане и да гајењем гимнастике и витешких игара развије и очува витешки дух младих Црногораца”. Чланови друштва су „редовни, помагачи, утемељачи, добротвори, велики добротвори и почасни”. Правилима су утврђене обавезе чланства. Тако редовни чланови плаћају члански улог од једног перпера мјесечно, а сиромашни „према увиђајности управе мање,” а могућ је и евентуално бесплатан приступ свим вјежбама. Помагачи плаћају један перпер мјесечно, утемељачи 50 перпера, добротвори 100, а велики добротвори 500 и више перпера у новцу или у другим вриједностима годишње. Почасним чланом се постаје на основу заслуга учињених за развој друштва. Друштво је формирано као гимнастичко, али је остављена могућност оснивања посебних секција за своје чланове: стрељачке, пливачке, тениске, фудбалске, ловачке, дјечје итд. Друштво је конституисано 12. фебруара 1912. године. За само три мјесеца постојања Друштво је окупило 405 чланова: вјежбача, утемељивача, помагача, подмлатка и дјеце, од чега је преко 300 вјежбача.

Српски соко на Цетињу основан је на иницијативу „свих представника грађанских сталежа”, у јануару 1914. године. Чланови иницијативног привременог одбора су истакнуте личности: професори, љекари, судије, трговци, државни чиновници и других. Рад друштва је кратко трајао, јер је рат прекинуо спортски замањ у читавој Црној Гори.

Поред гимнастике, веома је популарно тоциљање (клизање), које се као спортска активност помиње 1889. године, мада постоје реалне претпоставке да се оно и прије тога времена упражњавало. Прво клизачко друштво основано је 1891. године у оквиру поменутог Друштва за гимнастику, тоциљање и борење (1891), да би се већ наредне 1892. издвојило у самостално – Клизачко друштво. О тоциљању на Цетињу писано је 1891. године: „... навијек се тоциљало кад год има леда”, што упућује на популарност и традицију упражњавања клизања. „Прије три године било је нешто леда под 'јабуком', а ове године начињела се доста лијепа тоциљајка, иако не много пространа, између Груде и Орлова крша. Ту се сваки дан, и прије и послје подне, састаје прелијепо друштво те ужива и кријепи своје здравље у племенитој забави тоциљања. Разумије се да тамо има и почетника и почетница у којијех се сваки час могу видјети сваки 'падежи’”. „Глас Црногорца” у јануару 1892. обавјештава да се „лед касно ухватио и да се до сада свега 14 пута клизало, а дочим прошле године јесте и 40”.

У Статуту Цетињског клизачког друштва истакнут је његов циљ: „гајење и унапређење клизања као средства за тјелесно развијање”. Друштво је отворено, о чему свједочи позив у „Гласу Црногорца” (бр. 45, 7. новембар 1892.): „Ко жели да постане његов члан нека се обрати г. инж. Марку Ђукановићу, одборнику друштвеном, да се упише и положи дотичну таксу гдје ће добити чланску карту као и примјерак штампаног друштвеног статута”. У позиву се наглашава да је „Мјесто клизања лијепо уређено”.

Члан Клизачког друштва може да постане „сваки пријатељ тоциљања и без разлике спола и узраста”. Пријем у чланство друштва обавља управни одбор, који је имао право и да искључи примљеног члана, а који је, опет, имао право да се жали скупштини Клизачког друштва. Утемељивачи и редовни чланови Клизачког друштва плаћали су одређену новчану таксу, које су били ослобођени „ученици гимназије и богословско-учитељске школе”, као и „сви професори тијех завода”. Знатижељници су могли да посматрају клизање и дању и ноћу са плаћеним улазницом. Статут Друштва је прописивао правила и опрему клизача.

Црногорска штампа прати развој клизачког спорта. Преношењем информација о клизању, на примјер њемачког пјесника Клопштока, који је опјевао тоциљање, као и упутства министра просвјете у Бечу „да се ђакови основних школа морају тоциљати кад год има леда”, штампа подстиче ову врсту забаве и надметања.

Нешто више података о клизању на Цетињу забиљежио је норвешки официр Хенрих Ангел у књизи „Кроз Црну Гору на скијама”, који је 1893. боравио у Црној Гори. Ангел пише о „предивном малом клизалишту” на пољани, уз које је изграђена одаја за пресвлачење и просторија за бифе кад су приједи, као и нови ватрогасни шмрк да се полива лед сваке вечери, „па оријенталне светиљке и луче – а понекад свира и кнежевски оркестар. Тешко да се може направити боље клизалиште”, наглашава Ангел.

Хенрих Ангел наводи и састав посјетилаца клизалишта, истичући – особеност и оригиналност састава, „тако лијепи, прекрасно одјевени – нигдје не постоје. Црногорци у златом извезеним црвеним гуњевима и са разнобојним свиленим марамама, затим господа из различитих посланстава, па даме, и оне различите националности – понајвише ипак Црногорки са двора. Неколике даме, на жалост, одјевене су по париској моди, али доста их је и у народним ношњама. Свеједно, нема ни једне без мале црногорске капе. Око клизалишта (слободног свакоме, уз наплату обичних улазница) низ перјаника чека отмјене госте, било престонаслѣдника, или младог кнеза Мирка, или неку од лијепих младих књегиња.”

Као искусни смучар и познавалац спортова на леду, Ангел говори и о квалитету клизача, наглашавајући да међу учесницима нема „узорног клизача”, у правом смислу те ријечи, па ипак, међу њима се истичу принц Петар Карађорђевић (претендент на српски престо), и иначе врстан спортиста, и аустријски

драгонски поручник von Kahlenberg, као вјешти клизачи. За принчеву кћеркицу, Ангел пише да је „изузетно надарена” за клизање.

Локација клизалишта на Цетињу се извјесно помјерала, да би 1911. била у Доњем пољу и подножју Орлова крша, гдје се „свако послјије подне, уз пријатне звуке војне музике, најотменији свијет оба пола наше пријестонице клиза на леду низ брдо”. У клизању учествују сви млађи чланови краљевске породице, а особито књаз Петар и књегинице Ксеније и Вјера, „који су познати као велики љубитељи овог зимског спорта”, пише „Цетињски вјесник” у броју 100 од 21. децембра 1911. године.

Нема сумње да је клизање на Цетињу крајем прошлог и на почетку овог вијека било популарно и да се на клизалишту окупљао углавном млади свијет. Као и сваки други модерни спорт, тако је и клизање било на неки начин привилегија одабраних и имућних грађана и чланова дипломатских представништва на Цетињу. Нема података да се клизање, као организовани спортски садржај, упражњавало и у другим срединама Црне Горе.

Природни услови значајно утичу на сваку врсту људске дјелатности, па и спортску. У планинским предјелима Црне Горе са континенталном климом, дугим, хладним и сњеговитим зимама, веома је отежано кретање. Од средине XIX вијека у изворима се често помињу крпље као средство „без кога се не може ни из куће изаћи”.

Долазак Хенрика Ангела (Henrik Angell), јануара 1893, у Црну Гору помјерио је сазнања Црногораца о могућностима кретања по снијегу. Норвешки официр и путописац, у својству војног изасланика норвешке краљевске куће, прешао је из Котора, преко Његуша у Цетиње и већи дио Црне Горе на скијама, илити „лижама”, како су их Црногорци називали. Кретање на скијама изазвало је велико интересовање код црногорског становништва у мјестима кроз која је Ангел пролазио. Од тога времена датира и скијање на правим лижама у Црној Гори. Смучање је заинтересовало и чланове књажевског Двора: „Небројено пута телеграфисали су у Беч, по скије. А једног дана видио сам владајућег кнеза, једног од принчева, двије принцезе, принца Карађорђевића и неке овдашње и стране министре, како увјежбавају скијање. Несумњиво је највјештији скијаш принц Карађорђевић, иначе врстан спортиста”, пише Ангел. Ускоро је из Норвешке набављена извјесна количина скија и скијашке опреме, „и све је раздијељено по селима унутрашњости Црне Горе”.

Црногорско полузванично гласило „Глас Црногорца” (бр. 3, 16. јануара 1893) под насловом „Риједак гост” пише да Хенри Ангел, војни капетан из Норвешке, већ неколико дана борави у Црној Гори. „Дошао је из Котора на лижама, којима се у Норвешкој иде, или боље рећи лети по снијегу. То су метар и по дуги дрвени поплати, којима се може по највишем снијегу и уз брдо одити”.

Приликом незваничног пријема код књаза Николе, Ангел пише, разговарало се о скијању, „и сва господа, па и даме, жељеле су сјутрадан поново да виде како се то корача по снијегу и цјелцат стоји и не пропадајући”.

Боравак Хенрика Ангела на Цетињу и другим мјестима у Црној Гори представља почетак скијања и оснивања првог скијашког друштва код јужнословенских народа. Ангел је, како биљежи „Глас Црногорца”, стекао опште симпатије код Црногораца, књаз Никола га је одликовао Орденом IV степена Даниловог реда, Ангел је своје лиже оставио као „прелијепу успомену” својим новим пријатељима, народу Црне Горе.

У штампи се и касније говори о скијању као забави и рекреацији добродостојних становника. Међутим, нема података да су одржавана било каква такмичења у скијању.

Мачевање као спорт развио се од ратничког мачевања хладним оружјем – мачем, сабљом, код Црногораца јагањом. Иначе, мачевање се у Црној Гори упражњавало у обуци војника, као војна вјештина. Најчешће су се њиме бавили црногорски официри. У склопу Друштва за гимнастику, тоциљање и борење 1891. године, појављују се и мачевање.

Како јавља „Глас Црногорца” (број 26, 25. субота 1894), Друштво „Горски вијенац” на Цетињу приредило је забаву уочи рођендана престолонаследника, на којој, осим пјевања, „друштво се показало и у мачевању”. Чланови борачке (мачевалачке) секције били су углавном официри и студенти. Од 1894. године у саставу друштва „Горски вијенац” формирана је и мачевалачка секција. На приредби у јуну 1894. чланови мачевалачке секције организовали су такмичење у којем су учествовала три пара: „Истина да су сва три пара мегданција питомци италијанске школе, али њихова вјештина доказује нам да би друштво и у мачевању могло напредовати, када има овакве учитеље”. У ствари, наведени „питомци италијанске школе” су црногорски официри који су били на школовању у Италији. Овај наступ мачевалаца је с великим интересовањем праћен, што је и разумљиво, јер су витешка надметања у Црној Гори одувјек била веома популарна. Отуда и констатација извјештача „Гласа Црногорца” да ово „њихово продуцирање публика је највећом пажњом пратила и с најсрдачнијим аплаудирањем наградила”.

Крајем прошлог вијека у Црној Гори на Цетињу је отворена прва продавница бицикла, чиме је испуњен основни услов за развој бициклизма. На популаризацији бициклизма радили су млади који су се упознали са овим спортом у иностранству и са бициклом као превозним средством. Први корисници бицикла били су имућни грађани и њихова дјеца. Имати бицикл је било питање престиже, а и саобраћајне потребе. Да би показали употребну вриједност бицикла, појединци су предузимали велике турнеје и дуга путовања, чак и међуконтинентална на бициклима. Године 1897. године, Михаило Мерчеп је заједно са својим друговима кренуо бициклом од Београда у Црну Гору, обилазећи Цетиње и Подгорицу. Њихова демонстрација могућности употребе бицикла као превозног средства била је свуда подржана, а учесници подухвата срдечно дочеки-

вани. Исте године на Цетиње су стигли на бициклима, из Београда, преко Босне „три Србина – Љуба Стојановић, члан Београдског позоришта, један новинар и један Херцеговац – који је из Америке у Србију на бициклу дошао”, разумије се да је океан прешао паробродом.

О развоју бициклизма у Црној Гори свједочи и познати њемачки научник Курт Хасерт, који је 1900. боравио у њој, а по повратку у Њемачку, поред осталог, записао: „и велосипед није више риједак гост у Књажевини”, чиме је јасно показао да Црна Гора, иако мала и неразвијена држава, помно прати европска достигнућа и настоји да их слиједи у границама сопствених могућности.

Први бицилистички клуб у Црној Гори основан је 1905. године на Цетињу. Вожња бицилом и комотно понашање бициклиста који су на извјестан начин угрожавали безбједност пјешака изазвала је протесте, о чему је 1910. године у штампи писало: „Врло често се виђају и ноћу кроз пријестоничне улице неки – већином спортисти – како јуре на точковима, а без освјетљења – ферала”.

„Цетињски вјесник”, у броју 36, од 5. маја 1912. године, подсећа на ранију наредбу општинске управе Цетиња о забрани вожње „велосипедима кроз пријестоничке улице”, али „као и многе друге општинске наредбе и ова се не извршава”. „И дању и ноћу у највећем трку велосипедима јуре кроз пријестоничке улице и поред красних и удобних путова за њихову вожњу у најнепосреднијој близини вароши”.

Није нам познато колико је овај апел „Цетињског вјесника” да се вожња „велосипедима” ограничи сходно ранијој одлуци општине у циљу заштите грађанства, али је извјесно да се број корисника бицикла повећавао. Нема података о организованим такмичењима у бициклизму.

За развој модерног спорта у Црној Гори посебна заслуга припада књажевској породици, чији чланови настоје да бројне новине пренесу са Запада и означе званично њихов почетак. Тако је у мају 1906. године основан Голф клуб на Цетињу, под покровитељством књегиње Милице, а 5. јула исте године свечано је стављено у функцију новоизграђено игралиште, које се налазило у близини италијанске легације. Свечаном чину отварања игралишта за голф присуствовао је црногорски књаз Никола I, његова супруга књегиња Милена, књаз наследник Мирко, престолонаследници књегиње Ксенија, Вјера и Милица, као и сви чланови Голф клуба. Књегиња Милица отпочела је прву игру на свечаном отварању, а затим су играли и остали чланови клуба. Како и доликује владарској породици и одабраном друштву, „Послије прве игре послужени су присутни чајем на самом земљишту, гдје се налази Голф клуб, и тако се та занимљива енглеска игра продужила до у сами мрак уз свирку војне музике, која је за вријеме чаја и игре свирала веселе комаде”. Игра је, како наводи „Глас Црногорца” (бр. 27, 8. јул 1906), остала у „најпријатнијој успомени” учесницима отварања Голф клуба.

Голф на Цетињу се играо по упутствима турског дипломате, секретара посланства и баронесе Кун, супруге аустроугарског посланика барона Кун фон Куненфелда на Цетињу. Других правила није било.

Мало је података о томе колико је овај нови спорт упражњаван у црногорској пријестоници. Извјесно је да су се њиме бавили повремено млађи чланови књажевске породице, дипломате и мањи број високих чиновника и официра.

Почеци тениског спорта у Црној Гори везани су за дипломатска представништва на Цетињу. Играли су га углавном чланови дипломатског кора као забаву и рекреацију. У кругу легација изграђивана су тениска игралишта, која су била њихово власништво. И књажевски двор је имао тениски терен. Почетком XX вијека на Цетињу је било десетак тенис-игралишта. При италијанском посланству је 1906. године основан први тенис-клуб. Чланови клуба били су дипломате и један број познатих млађих грађана Цетиња. Велики број тенис игралишта позитивно је утицао на масовност овог спорта, који су млађи Цетињани радо упражњавали.

Још један модерни спорт нашао је своје мјесто на Цетињу-скетинг (котурање), популарни енглески спорт, који помоћу клизаљки са малим точковима унеколико надокнађује клизање по леду. Чланови краљевске породице, књаз насљедник и књегиња Милица били су веома друштвени и спремали су разне изненађења и задовољства за своје госте. У парку поред Дворца изграђен је у јулу 1910. године „од бетона повелики ограђен простор за скетинг, између дрвећа, под којим је дивна хладовина и трава”. Читав простор је култивисан „путањима и цвијећем, а на трави у хладовини поразмјештани су мали столови са столицама за парк. Ту се налазе за госте разне хладне закуске са леденим пићем и цигаретама. Ноћу је цио простор освијетљен двијема ацетилинским вељим светиљкама, које ће доцније бити замјењене електричним богенлапама. Изнад простора за клизање разапете су по двијема жицама заставе свију држава и народа којима припадају гости из дипломатског кора и других пријестоничких кругова”, наводи „Цетињски вјесник” (бр. 56, 14. јула 1910).

На свечаном отварању скетинга књаз насљедник и књегиња Милица као домаћини позвали су преко стотину званица. Осим чланова књажевске породице и свих чланова дипломатског кора, ту су били и бројни великодостојници и угледни грађани Цетиња са супругама и кћерима. Клизање је пратила наизмјенично војна музика и тамбурашки збор Радничког друштва. Уз музичке акорде „разни парови су изводили на удешеном бетонском простору игре из енглеског скетинга”. Међу најуспјешније учеснике скетинга наводе се књегиња Вјера, која „при клизању показује особиту лакоћу, хитрину и извјежбаност”, и секретар аустријског посланства Јуристовски. У заједничком наступу су показали „изванредну елеганцију и поузданост у прављењу фигура и покрета”, тако да је њихово „скетинирање изгледало као нечујно преливање класја пшенице на љетњем повјетарцу”.

Овај спорт-забава упражњаван је током љетњих мјесеци и наредних година, уз учешће бројних угледних личности, о чему је у више бројева писао „Цетињски вјесник”

Подстицај развоју модерног спорта у Црној Гори даје и штампа, нарочито „Глас Црногорца”, „Цетињски вјесник”, „Оногошт”, „Домаћи лист” „Невесинје” и др. и преношењем текстова о тјелесном васпитању као дијелу „основног васпитања” и потреби да се вјежбању посвети пажња „од одојчета до поласка у школу и током читавог живота” („Домаћи лист”, 15. априла 1912). Штампа је помно пратила прве обновљене Олимпијске игре (5-14. априла 1896) у Атини, које су протекла у знаку настојања за зближавања и упознавања народа и државе. Спортска такмичења на Олимпијади омогућила су презентацију у афирмацију националних достигнућа у овој области. На ове игре биле су позване и независне државе Црна Гора и Србија, али нијесу учествовале. Државно-политичко обиљежје овим играма дали су поједини суверени. Игре је пратио млади краљ Србије Александар Обреновић („Физичка култура”, Београд 1992).

На Цетињу је од друге половине XIX вијека шах био омиљена игра, како на Двору тако и код „извањаца” који су боравили у Црној Гори. Упражњавали су га и представници дипломатског кора. Међутим, нема података о шаховским турнирима.

Многи манири владарских дворова Европе налазили су мјеста и у животу и раду Црногорског двора. За црногорског господара Николу I Петровића и његову породичну и другу свиту, као и истакнуте госте из иностранства, организован је лов на дивљач, као забава и такмичење. Књаз Никола је са сином принцом Мирком, напуљским кнезом Виктором Емануелом, кнезом Батенбуршким Фрац Јосифом и кнезом Петром Карађорђевићем организовао лов на дивљач у Никшићкој Жупи (јула 1899) у Моракову, у књажевом забрану. „Убијено је осам дивокоза: једну је убио Господар, двије престолонаследник Мирко и четири кнез напуљски, а једну неко из пратње”. Гости су, такође, вођени и у риболов на пастрмку.

У првој деценији XX вијека у Црној Гори се почиње играти фудбал. Први фудбалски клуб „Ловћен” основан је на Цетињу 1913. године, као „раднички спорт клуб.” Формирали су га радници и ђаци који су дошли са школовања из Италије. Прву званичну утакмицу „Ловћен” је одиграо 1914. са фудбалерима једног француског артиљеријског одреда на Цетиње, који су дошли у помоћ Црној Гори на почетку Првог свјетског рата. Исте године дошло је до расцјепа у клубу. Ђаци и студенти су се издвојили и основали свој фудбалски клуб „Ње-гош”, „Ловћен” је остао раднички клуб.

Први свјетски рат прекинуо је све израженије интересовање за игру фудбала. Рат је утицао да се ова игра не прошири у другим мјестима у Црној Гори, мада се у штампи помињу иницијативе за „играње лоптом”. У оквиру првог со-

колског друштва „Душан силни”, које је основано у Подгорици почетком фебруара 1912. године, помиње се фудбалска секција, која ће се према потреби формирати („Глас Црногорца”, бр. 8, 25. фебруар 1912).

Поред наведених помињу се и други спортови у Црној Гори до почетка Првог свјетског рата, као, на примјер, песничење, пливање, јахање и други. Међутим, ови спортови нијесу имали бројније чланство, зато их само помињемо.

* * *

У другој половини XIX и на почетку XX вијека Црна Гора је била отворена за новине које су долазиле из развијених држава Европе, па и за модерне спортове. Међутим, због ограничених могућности снажења економског и политичког просперитета, као посљедице вишевијековне борбе за слободу, немаштине, исцрпљености, опште привредне неразвијености и културне заосталости, није било потребних услова за шири развој модерног спорта у Црној Гори. Он је био привилегија богатог слоја друштва, чланова владарског Двора и странаца – дипломата, који су се тада налазили на Цетињу. Највећи дио становништва и даље је упражњавао традиционалне – витешке народне игре.

У XIX вијеку значајна пажња је усредсређивана на просвјетне и културне проблеме. У томе се користе искуства развијених средина. Оснивање школа значајно доприноси општем културно-просвјетном напретку. Прихватају се модернији наставни планови и програми у школама. Формирају се сталешка друштва, културно-просвјетна, разне хуманитарне организације; културно-просвјетне приредбе се користе за прикупљање помоћи у хуманитарне сврхе. Уз то се појављују и прве спортске организације и друштва. За разлику од, на примјер, Хрватске и Словеније, гдје се спортске активности усредсређују на национално окупљање и идеолошко дјеловање на шире слојеве друштва, посебно на омладину, у Црној Гори та окупљања имају углавном забавни карактер, као ехо новог времена. У новоформираним друштвима већ су се осјећала нова струјања и покушаји модернизације и еманципације од снажно присутне традиције – народних игара. Томе даје печат књажевска породица, а прихвата и књаз Никола, који осјећа захтјево новог времена. Велику помоћ пружали су и богатији грађани, државни службеници, официри и чланови дипломатских представништва на Цетињу.

Модерни спорт у Црној Гори допринио је развоју друштвене свијести, али није имао потребних услова за успјешан развој, нарочито због ратова 1912-1918. и учешћа младих у њему. У периоду мира спорт је добијао нове присталице и доприносио културном уздицању, здравственом васпитању, међународном, националном и класном повезивању.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Државни архив Црне Горе, фонд Министарства просвјете 1878-1916.
- Закон, наредбе, упутства и др. са наставним планом за основне школе у Књажевини Црној Гори, Цетиње 1895.
- Статут Цетињског клизачког друштва из 1892.
- Правила Друштва „Горски вијенац”, Цетиње 1894.
- Правила друштва „Цетињска читаоница”, 1897.
- Правила за гимнастичко вјежбање, Министарство војске, Цетиње 1910.
- Правила соколског друштва „Душан силни”, Подгорица 1911.
- Истријски институт Црне Горе, Архивска грађа из 1906.
- Глас Црногорца, 1874-1914.
- Цетињски вјесник, 1908-1912.
- Невесиње, Никшић 1898.
- Оногошт, 1899.
- Слободна ријеч 1907.
- Домаћи лист, Цетиње 1912.
- Физичка култура, часопис, Београд 1992.
- Енциклопедија физичке културе 1-2, Загреб 1977.
- Пјер Кокел, *Историја Црне Горе и Босне*, Париз 1895.
- Капетан Х. Ангел, *Кроз Црну Гору на скијама*, Кристианиа 1895, превод са норвешког, Цетиње - Подгорица 1991.
- Љуба П. Ненадовић, *О Црногорцима*. Писма са Цетиња 1878. године Нови Сад 1889.
- Владимир Шоћ, *Староцрногорске народне иџре*, Загреб 1984.
- Растко Радуновић, *Преглед развоја соколства у Црној Гори*, у часопису „Физичка култура”, бр. 1, Титоград 1980, стр. 109-116.
- Новак Јовановић, *Фудбал у Црној Гори до 1914*, Цетиње 1898.
- *Цетиње 1482-1982*, поглавље о спорту аутора Н. Јовановића, стр. 483-490.
- Ђоко Пејовић, *Развијтак просвјете и културе у Црној Гори*, Цетиње 1979.

Prof. dr Branislav KOVAČEVIĆ

DEVELOPMENT OF SPORT IN MONTENEGRO

Summary

During the 19th and the beginning of the 20th century Montenegro was open to novelties coming from developed European countries, and that included modern sports as well. However, due to the confined possibilities of economic and political prosperity, being the result of economy underdevelopment and cultural backwardness, there were no necessary conditions for the development of sport in Montenegro at a larger scale. It was a privilege of a richer society, members of the court and foreigners – diplomats who were in Cetinje at that time. The major part of the inhabitants went in for the traditional – national games.